

اثربخشی آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه خوانی بر مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان

The Effectiveness of Moral Intelligence Group Training Through Reading Stories on Behavioral Problems and Social Competence of Children's

Zeynab Mahrouyan Khoshkebejary

M.A. Student in General Psychology, Simaye Danesh of Higher Education, Rasht, Iran.

Fatemeh Pooragha Roodbardeh *

Assistant Professor, Department of Psychology, Rahbordshomal Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

Fatemeh.pooragha@Yahoo.com

زینب ماهرویان خشکبجاری

دانشجوی کارشناسی ارشد روان-شناسی عمومی، مؤسسه آموزش عالی سیمای دانش، رشت، ایران.

فاطمه پورآفاردبرده (نویسنده مسئول)

استادیار گروه روان-شناسی، مؤسسه آموزش عالی راهبرد شمال، رشت، ایران.

Abstract

The present study was conducted to determine the effectiveness of group training in moral intelligence through reading stories on children's behavioral problems and social competence. The method of this research was semi-experimental and a pre-test-post-test research design with a control group. The statistical population included all 346 female students of the fourth grade of Kochesfhan City in the academic year of 2022-2023, of which a sample of 48 qualified volunteers was selected by sampling available and They were randomly placed in two groups of 24 people. Both groups completed the Questionnaires of Behavioral Problems (QBP) by Quay and Patterson (1987) and Social Competence (SCQ) by Fellner & et al (1990). The experimental group was subjected to the moral intelligence training protocol (MITP) by Frank and Burba (2014) for 12 sessions (50 minutes each session). The data was analyzed using multivariate covariance analysis method. The results showed that by controlling the pre-test effect, there is a significant difference between the post-test mean of behavioral problems and social competence of children in the two groups at the 0.001 level. Therefore, to reduce behavioral problems and increase social competence in children it is effective to use the intervention of teaching moral intelligence in the way of reading stories.

Keywords: Behavioral Problems, Social Competence, Moral Intelligence, Story Reading, children.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تعیین اثربخشی آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه خوانی بر مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان انجام شد. روش این پژوهش نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون و گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان دختر پایه چهارم ابتدایی شهر کوجصفهان در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ به تعداد ۳۴۶ نفر بود که از بین آن‌ها نمونه‌ای به تعداد ۴۸ نفر داوطلب واجد شرایط به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه ۲۴ نفری جایگذاری شدند. هر دو گروه پرسشنامه‌های مشکلات رفتاری (QBP) کوای و پترسون (۱۹۸۷) و شایستگی اجتماعی (SCQ) فلنر و همکاران (۱۹۹۰) را تکمیل کردند. گروه آزمایش به مدت ۱۲ جلسه (هر جلسه ۵۰ دقیقه) تحت مداخله پروتکل آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه خوانی (MITP) فرانک و بوربا (۲۰۱۴) قرار گرفت. داده‌ها با استفاده از روش تحلیل کوواریانس چندمتغیری تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان داد که با کنترل اثر پیش‌آزمون بین میانگین پس‌آزمون مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان در دو گروه تفاوت معناداری در سطح ۰/۰۰۱ وجود دارد. بنابراین برای کاهش مشکلات رفتاری و افزایش شایستگی اجتماعی در کودکان، استفاده از مداخله آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه خوانی مؤثر است.

واژه‌های کلیدی: مشکلات رفتاری، شایستگی اجتماعی، هوش اخلاقی، قصه خوانی، کودکان.

مقدمه

دانش‌آموزان ابتدایی در دوره‌ای هستند که به لحاظ عاطفی، جسمانی و روانی در مرحله رشد قرار دارند و لازم است که معلمان و والدین با شناخت ویژگی‌های مختلف آنان درصدد رفع هرچه بهتر نیازهای مختلف این گروه از افراد جامعه باشند. در این دوره بررسی مشکلات رفتاری^۱ دانش‌آموزان برای متوالیان نظام آموزش و پرورش و روانشناسان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. مشکلات رفتاری به عنوان مجموعه پیچیده‌ای از مشکلات هیجانی، شناختی و رفتاری می‌باشند که به‌وسیله فقدان کنترل و عدم پایبندی به اصول اخلاقی و اجتماعی و اختلال در رفتار به شیوه مطلوب جامعه، شناخته می‌شوند (باغبان‌پور و همکاران، ۱۴۰۱). به عبارتی مشکلات رفتاری به رفتار فردی اطلاق می‌شود که بدون پایین بودن بهره هوشی، تعادل روانی و رفتاری از اندازه عمومی اجتماع فاصله دارد و دارای شدت، تکرار، مداومت در زمان‌ها و مکان‌های متعدد باشد (هاکلبرگ^۲ و همکاران، ۲۰۱۹).

بنابراین مشکلات رفتاری با یک الگوی خصمانه، منفی و رفتار نافرمانی و قانون‌شکنانه مشخص می‌شوند. وجود مشکلات رفتاری در دانش‌آموزان موجب کاهش عملکرد تحصیلی در آنان می‌شود. این‌گونه دانش‌آموزان مرتباً از سوی اطرافیان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم طرد می‌شوند و در مدرسه مرتب از آن‌ها گله و شکایت می‌شود و نتیجه این‌که نادیده گرفتن نتایج کوتاه‌مدت و بلندمدت مشکلات رفتاری دانش‌آموزان موجب درگیری متعدد آنان با معلمین مدرسه و گرایش به رفتار مخرب در آینده خواهد شد. شرایطی که در صورت عدم دریافت مداخلات آموزشی- درمانی خاص می‌تواند آستان رفتارهای آشفته‌تر فردی و بین‌فردی در آینده گردد (لی و هولمز^۳، ۲۰۲۱). بر اساس شواهد پژوهشی حدود ۱۲ درصد از کودکان دچار مشکلات رفتاری درونی‌سازی شده و ۱۸ درصد آنان دچار مشکلات برونی‌سازی شده هستند (مک‌دانیل و رادسکی^۴، ۲۰۱۸). همچنین در مطالعه‌ای که در ایران انجام شد نتایج نشان داد بیشترین مشکلات رفتاری مربوط به فرزندان چهارم بود. فرزندان اول در رتبه دوم مشکلات رفتاری بودند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۱).

از سوی دیگر یکی از مهم‌ترین رسالت‌های نظام آموزش و پرورش، تربیت دانش‌آموزانی است که به شایستگی اجتماعی^۵ قابل قبولی برسند. شایستگی اجتماعی به مجموعه مهارت‌ها، نگرش‌ها و حالت‌های عاطفی گفته می‌شود که به برخورد شایسته اجتماعی فرد کمک می‌کند. همچنین، شایستگی اجتماعی به رفتار جامعه‌پسند که در طیف مقابل آن رفتار ضداجتماعی قرار دارد، اطلاق می‌شود (تانگ^۶ و همکاران، ۲۰۲۳). روانشناسان معتقدند که هم کودکان پرخاشگر و کنش‌ساز و هم واکنشی در مقایسه با کودکان غیردرگیر در پرخاشگری، همدردی عاطفی، مهارت‌های دیدگاه‌گیری و شایستگی اجتماعی ضعیفی دارند که این ویژگی‌ها زمینه پرخاشگری آن‌ها را تسهیل می‌کند. شواهد پژوهشی نیز نشان داده است دانش‌آموزانی که قلدری مزمنی دارند در همه دوره‌های سنی از شایستگی اجتماعی پایین‌تری برخوردار هستند (راد^۷، ۲۰۱۶).

شایستگی اجتماعی یک مفهوم گسترده است که توانایی اجتماعی فرد را توصیف می‌کند و به عبارتی توانایی فرد در ایجاد و تداوم روابط رضایت‌بخش با دیگران و اجتناب از بروز رفتارهای منفی و آزار و اذیت از سوی دیگران را در بر دارد. علی‌رغم این مهم، شایستگی اجتماعی یک مفهوم مبهم است، زیرا در برگزیده مهارت‌ها و رفتارهایی است که برای سلامت اجتماعی ضروری هستند و با سن فرد در موقعیت‌های اجتماعی مختلف تغییر می‌کند (شاهسواری و اسماعیلی، ۱۳۹۶). پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد که دخترها سازگاری نسبتاً آسان‌تری در کودکی دارند، اما از لحاظ عزت نفس و توانایی اجتماعی افت پیدا می‌کنند. در مقابل، پسرها مشکلات بیشتر و شایستگی اجتماعی کمتری در نوجوانی اولیه دارند و در نوجوانی میانه مشکلات کمتر و شایستگی اجتماعی بهتری دارند (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۹). از سوی دیگر تحقیقات نشان می‌دهد که کودکان پرخاشگر به علت نداشتن شایستگی اجتماعی، روابط اجتماعی سالم و شیوه‌های حل تعارض فردی و گروهی، به اعمال تند و خشن دست می‌زنند (زارع و براتعلی، ۱۴۰۱).

عوامل مختلفی می‌تواند در بروز مشکلات رفتاری و نیز کسب شایستگی اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشند. به‌طور نمونه هر قدر هوش اخلاقی^۸ در دانش‌آموزان بالاتر باشد، آن‌ها علاوه بر تلاش برای کسب خواسته‌های خود به روش درست، با دشواری کمتری با

1. Behavioral Problems
2. Hukkelberg
3. Lee & Holmes
4. McDaniel & Radesky
5. Social Competence
6. Tang
7. Rudd
8. Moral Intelligence

همکلاسی‌ها و معلمان رابطه برقرار می‌کنند و این توانمندی سبب می‌شود راحت‌تر مشکلات درسی خود را از دوستانشان بپرسند و در ارتباط با معلمان راحت‌تر باشند و هنگام نیازمندی، یاریگران بیشتری در اطراف خود داشته باشد (یاسمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳). رضاپور و شاهدی (۱۳۹۶) در پژوهشی نتیجه گرفتند همه ابعاد حالت‌های خلقی دانش‌آموزان گروه آزمایش شامل بعد هیجانی، فعالیت، اجتماع-پذیری، کمرویی و رفتارهای یادگیری آن‌ها بعد از اجرای آزمایش به‌طور معناداری بهتر از دانش‌آموزان گروه کنترل شده و این بهبود در مرحله پیگیری نیز پایدار مانده بود. سنگساوانگ و کرتاتور^۱ (۲۰۱۸) نیز در پژوهشی نتیجه گرفتند هوش اخلاقی از محیط قابل کسب بوده و ارتباط زیادی با وراثت ندارد.

هوش اخلاقی را به روش‌های مختلفی می‌توان آموزش داد که قصه‌خوانی^۲ یکی از این روش‌ها است. قصه، تلقین شفابخشی است که باعث کاهش اضطراب کودک می‌شود، به‌نحوی که کودک با همسان‌پنداری خود با شخصیت‌های قصه، می‌تواند عواطف خود را راحت‌تر بشناسد و روش همدلی با احساس دیگران را بیاموزد (قدم‌پور و همکاران، ۱۳۹۷). ارائه الگوهای اخلاقی در قالب داستان و قصه به کودکان، سبب می‌شود که آن‌ها با همانندسازی با الگوهای اخلاقی شخصیت‌های داستانی، معیارهای اخلاقی درست و اشتباه را تمیز دهند و بتوانند رفتارهای خود را از بیرون مشاهده و درباره آن قضاوت کنند (مورا و کوئل^۳، ۲۰۲۳). از سوی دیگر، در این روش کودک به‌خاطر کار اشتباه خود مستقیماً مواخذه نمی‌شود و نیز با دیدن شرایط شخص مقابل، احساسات او را درک و با توضیح معلم علت برخورد را به هنگام کار نامناسب درک می‌کند. آموزش هوش اخلاقی با استفاده از مثال‌های موجود داستان‌ها و تمرین‌های عملی باعث می‌شود با ایجاد تقویت‌جانشینی، توانایی‌های کودک در مواجهه با مشکلات فردی و بین‌فردی بالا رود و قبل از واکنش رفتاری، قضاوت درستی نسبت به موقعیت چالشی پیشرو داشته باشد (باتیستس^۴ و همکاران، ۲۰۲۲). همچنین می‌توان گفت یکی از بهترین شیوه‌هایی که با توجه به سن کودکان و سطح رشد مهارت‌های شناختی آن‌ها، در بسیاری از زمینه‌ها، به‌ویژه آموزش هوش اخلاقی می‌توان از آن استفاده کرد، قصه‌گویی است (رضاپور و شاهدی، ۱۳۹۶). تأثیرگذاری قصه‌گویی بر کودکان بیش از شیوه‌های درمانی دیگر است. پژوهش‌ها نشان دادند کودکان به‌طور کلی از قصه لذت می‌برند و آن را به سایر روش‌های درمانی ترجیح می‌دهند (اسکواپرز^۵ و همکاران، ۲۰۱۴).

بررسی مطالعات پیشین مؤید این نکته است که پژوهش حاضر به لحاظ روانشناختی مورد توجه روان‌شناسان و پژوهشگران قرار دارد. تقوی و همکاران (۱۴۰۱) دریافتند آموزش مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر بهبود پرخاشگری و نوع‌دوستی کودکان مؤثر است. محمدی نصرآبادی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی نشان دادند از نظر والدین، آموزش ارزش‌های اخلاقی از طریق برنامه‌های تلویزیونی (مؤثر در پسران) و قصه‌گویی (مؤثر در دختران) به‌طور معناداری باعث رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان (در محیط غیررسمی) می‌شود. رضاپور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی نشان دادند بین دو گروه کنترل و آزمایش در عملکرد رفتاری و روابط اجتماعی تفاوت معناداری وجود داشت و آموزش هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی کودکان و کاهش اختلالات رفتاری آن‌ها تأثیرگذار بوده است. رضاپور و شاهدی (۱۳۹۶) در پژوهشی نشان دادند همه ابعاد حالت‌های خلقی دانش‌آموزان گروه آزمایش شامل ابعاد هیجانی، فعالیت، اجتماع‌پذیری و کمرویی و رفتارهای یادگیری بعد از اجرای آزمایش به‌طور معناداری بهتر از دانش‌آموزان گروه کنترل بودند و این بهبود در مرحله پیگیری نیز پایدار مانده است.

از سوی دیگر ناستی^۶ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی نشان دادند که آموزش هوش اخلاقی به روش قصه‌گویی بر ابعاد گوناگون رشد اخلاقی کودک و سازگاری او با محیط اطراف خویش تأثیر دارد. همچنین آل‌آدامات^۷ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی نشان دادند آموزش هوش اخلاقی به روش قصه‌گویی در افزایش مهارت‌های اجتماعی و ایجاد رفتارهای اخلاقی در کودکان اثر دارد. مک‌بس و گاملی^۸ (۲۰۱۲) نیز در پژوهشی نشان دادند دلسوزی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هوش اخلاقی با کاهش مشکلات روانشناختی و افزایش بهزیستی روانشناختی همراه است.

در بررسی پیشینه پژوهش‌ها، تحقیقات مختلفی در حوزه هوش‌های اخلاقی، معنوی و هیجانی صورت گرفته است، ولی در راستای آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه‌گویی در دانش‌آموزان خلأ پژوهشی احساس می‌شود و پیشینه مداخله‌ای در این زمینه بسیار کم است.

1. Sengsavang & Krettenauer
2. Storytelling
3. Mora & Coyle
4. Bautists
5. Squires
6. Nasti
7. Al-Adamat
8. MacBeth & Gumley

بنابراین با توجه به این‌که هوش اخلاقی بر مفاهیمی همچون عمل کردن بر اصول، ارزش‌ها، راستگویی، ایستادگی به‌خاطر حقیقت، وفای به عهد، مسئولیت‌پذیری، اقرار به اشتباهات و شکست‌ها، قبول مسئولیت برای خدمت به دیگران، توانایی در بخشش اشتباهات خود و دیگران تأکید می‌کند انجام پژوهش حاضر از اهمیت زیادی برخوردار است. بر اساس آنچه گفته شد پژوهش حاضر با هدف تعیین اثربخشی آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی بر مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان انجام شد.

روش

روش پژوهش حاضر نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون و با گروه کنترل بود. جامعه مورد مطالعه شامل تمامی دانش‌آموزان دختر پایه چهارم ابتدایی شهر کوچصفهان در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ به تعداد ۳۴۶ نفر بود که از بین آن‌ها نمونه‌ای به تعداد ۴۸ نفر داوطلب واجد شرایط به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه ۲۴ نفری (۲۴ نفر گروه آزمایش و ۲۴ نفر گروه گواه) جایگذاری شدند. حجم قابل قبول برای پژوهش‌های آزمایشی و نیمه‌آزمایشی برای هر گروه ۱۵ نفر در نظر گرفته می‌شود (دلاور، ۱۴۰۱). گروه آزمایشی به مدت ۱۲ جلسه ۵۰ دقیقه‌ای (هر هفته دو بار) در معرض مداخله قرار گرفتند. در طول این مدت گروه گواه هیچ‌گونه مداخله دریافت نکرد. ملاک ورود به پژوهش شامل؛ دانش‌آموزان دختر پایه چهارم شهر کوچصفهان، کسب نمره بیشتر از خط برش ۸۸ در پرسشنامه مشکلات رفتاری، کسب نمره کمتر از خط برش ۱۸۸ در پرسشنامه شایستگی اجتماعی، عدم سابقه بیماری‌های جدی روان‌شناختی و روان‌پزشکی و عدم مصرف داروهای روان‌پزشکی برای هر دو گروه (این اطلاعات به صورت خودگزارشی دریافت شد) و عدم دریافت مداخله آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه‌خوانی در طی ۲ سال قبل از ورود به پژوهش. ملاک خروج نیز شامل؛ عدم شرکت مداوم در جلسات مداخله (غیبت بیش از ۲ جلسه)، شرکت در سایر جلسات روان‌درمانی و یا مداخله‌گری، بی‌پاسخ گذاشتن حداقل ۵ درصد از سؤالات پرسشنامه‌ها و انصراف از ادامه آموزش و مشارکت در پژوهش بود. در این پژوهش ملاحظات اخلاقی شرح ذیل رعایت شد: (۱) پیش از شروع مطالعه، شرکت‌کنندگان از موضوع و روش اجرا مطالعه مطلع شدند. (۲) پژوهشگر متعهد شد تا از اطلاعات خصوصی و شخصی شرکت‌کنندگان محافظت نماید. (۳) پژوهشگر متعهد شد نتایج پژوهش را (در صورت تمایل شرکت‌کنندگان) برای آن‌ها تفسیر نماید. (۴) در صورت مشاهده هرگونه ابهام، راهنمایی‌های لازم به شرکت‌کنندگان ارائه شد. (۵) مشارکت در تحقیق موجب هیچ‌گونه بار مالی برای شرکت‌کنندگان بدنبال نداشت و (۶) این پژوهش با موازین فرهنگی شرکت‌کنندگان و جامعه هیچ‌گونه مغایرتی نداشت. در نهایت داده‌های پژوهش با استفاده از روش تحلیل کوواریانس چندمتغیری و با کمک نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

ابزار سنجش

پرسشنامه مشکلات رفتاری (QB¹): این پرسشنامه توسط کوای و پترسون^۲ (۱۹۸۷) ساخته شده و دارای ۸۸ سؤال می‌باشد. برای نمره‌گذاری این پرسشنامه سه نمره صفر، یک و دو بکار برده می‌شود. نمره دو به مشکلات رفتاری که به صورت حاد دیده شود، نمره یک به مشکلاتی که صورت حاد ندارند و نمره صفر به عدم وجود مشکلات رفتاری داده می‌شود. حداقل و حداکثر نمره صفر و ۱۷۶ و خط برش آن ۸۸ می‌باشد. این پرسشنامه دارای ۴ خرده مؤلفه به شرح؛ اختلال سلوک، مشکلات توجه-ناپختگی، پرخاشگری اجتماعی و اضطراب- گوشه‌گیری می‌باشد. کوای و پترسون (۱۹۸۷) روایی تحلیل عاملی این پرسشنامه را ۰/۸۰ و پایایی آن را با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۶۴ تا ۰/۸۱ و برای کل ۰/۸۲ گزارش کردند. غلامزاده و همکاران (۱۴۰۱) نیز ضمن تأیید روایی صوری پرسشنامه از سوی متخصصان رشته روانشناسی، پایایی آن را با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۵۹ تا ۰/۸۷ و برای کل ۰/۷۱ گزارش کردند. در پژوهش حاضر نیز پایایی پرسشنامه مذکور با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۶۱ تا ۰/۸۰ و برای کل ۰/۷۴ محاسبه شد.

پرسشنامه شایستگی اجتماعی (SCQ³): این پرسشنامه توسط فلنر^۴ و همکاران (۱۹۹۰) ساخته شده و دارای ۴۷ سؤال و چهار بعد شامل؛ مهارت‌ها و توانایی‌های شناختی، مهارت‌های رفتاری، کفایت هیجانی- اجتماعی، آمایه‌های انگیزشی و انتظار می‌باشد. ابزار

1. Questionnaire of Behavioral Problems

2. Quay & Peterson

3. Social Competence Questionnaire

4. Felner

مذکور به صورت مقیاس ۷ درجه‌ای لیکرت (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) نمره‌گذاری می‌شود. حداقل و حداکثر نمره آن به ترتیب ۴۷ و ۳۲۹ بوده و خط برش آن نیز ۱۸۸ می‌باشد. فلنر و همکاران (۱۹۹۰) روایی سازه این پرسشنامه را ۰/۹۰ و ضریب پایایی آن را نیز با استفاده از روش بازآزمایی در فاصله زمانی ۴ هفته برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۶۰ تا ۰/۷۹ و برای کل ۰/۸۹ گزارش کردند. همچنین ابوالقاسمی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی روایی سازه مقیاس مذکور را به وسیله تحلیل عاملی برابر با ۰/۸۲ و ضریب پایایی آن را با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۵۲ تا ۰/۷۷ و برای کل ۰/۸۹ به دست آوردند. در پژوهش حاضر نیز پایایی پرسشنامه مذکور با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مؤلفه‌ها بین ۰/۵۷ تا ۰/۷۶ و برای کل ۰/۷۱ محاسبه شد.

پروتکل آموزش هوش اخلاقی (MITP^۱): این پروتکل توسط فرانک و بوربا^۲ (۲۰۱۴) ساخته شده و در طی ۱۲ جلسه ۵۰ دقیقه‌ای به شیوه قصه‌خوانی آموزش داده می‌شود. خلاصه محتوای پروتکل مذکور به شرح جدول ۱ است:

جدول ۱- خلاصه محتوای پروتکل آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه خوانی فرانک و بوربا (۲۰۱۴)

جلسات	محتوا	زمان
اول	آشنایی آزمودنی‌ها با یکدیگر، بیان اهداف گروه و برنامه آموزشی، اجرای پیش‌آزمون	۵۰ دقیقه
دوم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش مصادیق مهربانی در روابط بین‌فردی مانند به دست آوردن دوستان بیشتر، مهربانی متقابل و جلب حمایت دیگران	۵۰ دقیقه
سوم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش همدلی بر روابط بین‌فردی مانند افزایش محبت و دوستی بین افراد	۵۰ دقیقه
چهارم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش فضیلت وجدانی بودن و مسئولیت‌پذیری	۵۰ دقیقه
پنجم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش خویشتن‌داری و تأثیر آن بر روابط یکدیگر	۵۰ دقیقه
ششم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش فضیلت انصاف در زندگی و رعایت عدالت در ارتباط با دیگران	۵۰ دقیقه
هفتم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش مصادیق بردباری مانند رسیدن سریع تر و بهتر به خواسته‌ها و عدم قضاوت زود هنگام	۵۰ دقیقه
هشتم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش درستکاری و اهمیت آن در رفتار، مصادیق راستگویی و پرهیز از دروغ‌گویی	۵۰ دقیقه
نهم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش مصادیق بخشش مانند گذشت از اشتباه دیگران و پیامدهای مثبت آن مانند اصلاح رفتار اطرافیان و برقرار بودن پیوندهای دوستی	۵۰ دقیقه
دهم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش وفای به عهد و اهمیت و تأثیر آن در روابط مانند جلب اعتماد دیگران و عدم ایجاد کدورت بین دوستان	۵۰ دقیقه
یازدهم	بررسی تکلیف جلسه قبل و آموزش نه گفتن مؤدبانه به خواسته‌های نابه‌جای دیگران، دفاع از حقوق شخصی خود و اهمیت این مهارت برای روابط فردی	۵۰ دقیقه
دوازدهم	مرور کلی و جمع‌بندی مطالب و اجرای پس‌آزمون	۵۰ دقیقه

یافته‌ها

شرکت‌کنندگان این پژوهش را تعداد ۴۸ نفر از دانش‌آموزان دختر پایه چهارم ابتدایی مشغول به تحصیل در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ شهر کوجصفهان تشکیل دادند. میانگین و انحراف معیار سن دانش‌آموزان در گروه آزمایش ۱۰/۲۴±۰/۲۶ و گروه گواه ۱۰/۴۳±۰/۶۴ بود. نتایج یافته‌های توصیفی در جدول ۲ ارائه شده است.

1. Moral Intelligence Training Protocol

2. Frank & Borba

جدول ۲- شاخص‌های توصیفی متغیرهای مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی در گروه‌های مورد مطالعه

مؤلفه‌ها	موقعیت	گروه آزمایش		گروه کنترل	
		میانگین	انحراف معیار \pm	میانگین	انحراف معیار \pm
مشکلات	پیش‌آزمون	۳۲/۲۵	۳/۰۸	۳۴/۴۵	۲/۴۴
رفتاری	پس‌آزمون	۲۸/۲۵	۲/۷۷	۳۳/۶۲	۳/۱۰
شایستگی	پیش‌آزمون	۱۸۴/۴۵	۱/۸۶	۱۸۴/۹۱	۱/۹۳
اجتماعی	پس‌آزمون	۱۹۱/۳۳	۱/۴۹	۱۸۵/۸۳	۳/۹۹

در جدول ۲ یافته‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف معیار مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی در گروه‌های مورد مطالعه در دو مرحله آزمون آورده شده است. همان‌طوری که مشاهده می‌شود در گروه آزمایش نمره مشکلات رفتاری در مرحله پس‌آزمون نسبت به نمرات پیش‌آزمون کاهش ولی نمره شایستگی اجتماعی در مرحله پس‌آزمون نسبت به نمرات پیش‌آزمون افزایش پیدا کرده است. در حالی که نمرات پس‌آزمون گروه کنترل نسبت به نمرات پیش‌آزمون تفاوت قابل توجهی با هم نداشت.

برای اجرای آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری ابتدا تمامی مفروضات آن بررسی شد. برای بررسی نرمال بودن داده‌ها از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف استفاده شد و نتایج به دست آمده نشان داد که توزیع نمرات هر دو متغیر و مؤلفه‌های مربوطه در مراحل پیش-آزمون و پس‌آزمون گروه‌های آزمایش و کنترل نرمال بود ($p > 0/05$). برای تعیین همگنی واریانس‌ها از آزمون لوین استفاده شد. نتایج به دست آمده نشان داد که F آزمون لوین برای متغیر مشکلات رفتاری ($F = 1/03$ و $p > 0/05$) و شایستگی اجتماعی ($F = 1/11$ و $p > 0/05$) معنادار نبود. همچنین برای بررسی فرض صفر تساوی کوواریانس در گروه‌ها از آزمون ام‌باکس استفاده شد و نتایج نشان داد که پیش فرض برابری ماتریس‌های کوواریانس مشاهده شده متغیرهای ابسته در گروه‌ها برقرار است ($F = 1/95$ و $p = 0/114$).

جدول ۳- نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری نمرات پس‌آزمون متغیرهای پژوهش در دو گروه آزمایش و کنترل

نام آزمون	ارزش	F	درجات آزادی		مجدور اتا
			درجات آزادی فرضیه‌ها	خطا	
اثر پیلای	۰/۵۷۴	۲۸/۹۸۸	۲/۰۰۰	۴۳/۰۰۰	۰/۵۷۴
لامبدای ویلکز	۰/۴۲۶	۲۸/۹۸۸	۲/۰۰۰	۴۳/۰۰۰	۰/۵۷۴
اثر هتلینگ	۱/۳۴۸	۲۸/۹۸۸	۲/۰۰۰	۴۳/۰۰۰	۰/۵۷۴
بزرگ‌ترین ریشه‌روی	۱/۳۴۸	۲۸/۹۸۸	۲/۰۰۰	۴۳/۰۰۰	۰/۵۷۴

با توجه به نتایج جدول ۳ سطح معناداری لامبدای ویلکز ($F = 28/988$, $P < 0/01$) نشان می‌دهد که حداقل از نظر یکی از متغیرهای وابسته مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی در گروه‌های آزمایش و کنترل تفاوت معناداری وجود دارد و نشانگر آن است که ۵۷/۴ درصد از تفاوت مشاهده شده در میانگین متغیرها مربوط به مداخله آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی است. با توجه به رعایت مفروضه‌های شرح بالا، آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری به کار گرفته شد.

جدول ۴- نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری اثرات بین‌گروهی میانگین مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان

متغیرها	منبع تغییرات	SS	df	MS	F	P	ضریب اتا
مشکلات رفتاری	پیش‌آزمون	۰/۲۳۷	۱	۰/۲۳۷	۰/۰۳۴	۰/۸۵۵	۰/۶۸۸
	گروه	۱۲۸/۶۰۵	۱	۱۲۸/۶۰۵	۴۵/۵۷۰	۰/۰۰۱	۰/۵۰۹
شایستگی اجتماعی	خطا	۱۲۴/۱۷۳	۴۴	۲/۸۲۲			
	پیش‌آزمون	۱۱/۹۱۱	۱	۱۱/۹۱۱	۴/۲۲۱	۰/۰۵۶	۰/۰۸۸
شایستگی اجتماعی	گروه	۳۶۱/۶۱۳	۱	۳۶۱/۶۱۳	۵۱/۸۵۰	۰/۰۰۱	۰/۵۴۱
	خطا	۳۰۶/۸۶۸	۴۴	۶/۹۷۴			

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که بکارگیری مداخله آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی باعث کاهش مشکلات رفتاری و افزایش شایستگی اجتماعی در سطح ۰/۰۰۱ شده است. به عبارتی دیگر مداخله آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی باعث بهبود مشکلات رفتاری به میزان ۵۰/۹ درصد و همچنین بر شایستگی اجتماعی ۵۴/۱ درصد اثربخش بود.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تعیین اثربخشی آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی بر مشکلات رفتاری و شایستگی اجتماعی کودکان انجام شد. نتایج نشان داد آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی بر کاهش مشکلات رفتاری کودکان اثر داشت. این نتیجه با یافته پژوهش‌های تقوی و همکاران (۱۴۰۰)، رضاپور و همکاران (۱۳۹۶)، رضاپور و شاهدی (۱۳۹۶)، مک‌بس و گاملی (۲۰۲۰) و سارن (۲۰۱۹) همسو است. در همین رابطه سامیان و همکاران (۱۳۹۸) معتقدند مشکلات رفتاری دوره کودکی به‌عنوان شرایطی در نظر گرفته می‌شود که در آن پاسخ‌های رفتاری فرد در مدرسه با هنجارهای پذیرفته شده با توجه به سن، قومیت یا فرهنگ تفاوت زیادی دارد، به گونه‌ای که بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموز تأثیر می‌گذارد. همچنین پژوهشگران و روان‌شناسان، شایستگی اجتماعی را به‌عنوان مهارت‌های حل مسأله و راهبردهای به‌کار گرفته شده در موقعیت‌های اجتماعی در نظر گرفتند. به همین دلیل، شایستگی اجتماعی در قالب اصطلاحات کارکرد اجتماعی مؤثر و پردازش اطلاعات مفهوم‌سازی می‌شود. در تلاش برای فهم این که چرا برخی از کودکان مهارت‌های اجتماعی را در برخی از تعاملات نشان نمی‌دهند، بسیاری از پژوهشگران "مدل پردازش اطلاعات اجتماعی" را برای تبیین این که چه اتفاق‌هایی در تعاملات اجتماعی می‌افتد، به کار گرفتند.

در تبیین این یافته می‌توان گفت کودکانی که مفاهیم اخلاقی نظیر اهمیت خویشتن‌داری، صبر، بخشش، مسئولیت‌پذیری، دلسوزی، درستکاری و... را در روابط بین‌فردی می‌آموزند، می‌توانند خشم خود را کنترل کنند و هنگام مواجهه با مشکلات و مسائل زندگی و تحصیلی صبر و تحمل بیشتری داشته باشند. همچنین پایبندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی و تفکر و آگاهی قبل از عمل، خودمهارگری آن‌ها را هنگام رویارویی با وسوسه‌ها و لذت‌های زودگذر و فشارهای روانی، محیطی و اجتماعی افزایش می‌دهد و این خودمهارگری و مبارزه با وسوسه‌های درونی و بیرونی و بیرونی از انواع رفتارهای ناسازگارانه جلوگیری می‌کند. از طرفی با تعیین خط سیر اخلاقی در زندگی و تحصیلی، فرد از بروز اعمال بزهکارانه و خلاف قانون جلوگیری می‌کند و نیز کسب این آگاهی‌ها کمک می‌کند درست را از نادرست تشخیص دهند. همچنین آموزش هوش اخلاقی موجب می‌شود کودک پیامدهای آتی و درازمدت رفتارهای اخلاق‌مدارانه یا غیراخلاقی خود را تشخیص دهد و هنگامی که هیجانات او در ارتباط با همسالان برانگیخته می‌شود، بتواند پیامدهای رفتارهای تکانه‌ای خود را تشخیص دهد و قبل از انجام آن‌ها، هیجانات خود را کنترل کرده و در نتیجه کنترل تکانه‌های هیجانی در او افزایش پیدا کند. آموزش شیوه همدلی و قرار دادن خود در موقعیت‌های مختلف موجب می‌شود کودک بتواند شرایط و موقعیت دیگران هنگام برخورد‌های نامناسب آن‌ها را درک کند و در نتیجه از لحاظ عاطفی نیز بتواند بیشتر رفتارهای خود را کنترل کند. اصل درستکاری به معنای ایجاد هماهنگی بین اعتقادات و اعمال افراد است. یعنی در حقیقت انجام چیزی که می‌دانیم درست است و گفتن حرف درست در تمام زمان‌ها و اصل مسئولیت‌پذیری به معنای پذیرش اعمال و پیامدهای آن و همچنین اشتباهات و شکست‌هاست، اصل بخشش شامل آگاهی از عیوب و اشتباهات و بخشیدن خود و دیگران است و اصل دلسوزی به معنای توجه به دیگران است. بنابراین فرد با فراگرفتن مؤلفه‌های هوش اخلاقی، مشکلات رفتاری خود را کنترل می‌کند.

در بخش دیگری از پژوهش پیش‌رو نتایج نشان داد آموزش گروهی هوش اخلاقی از طریق قصه‌خوانی بر افزایش شایستگی اجتماعی کودکان اثر داشت. این نتیجه با یافته پژوهش‌های محمدی‌نصرآباد و همکاران (۱۳۹۸)، یاسمی‌نژاد (۱۳۹۳)، آل‌آدامات و همکاران (۲۰۲۰) و سارن (۲۰۱۹) همسو است. در همین رابطه جانتیلا و همکاران (۲۰۲۰) چنین بیان می‌کنند که شایستگی اجتماعی به مجموعه مهارت‌ها، نگرش‌ها و حالت‌های عاطفی گفته می‌شود که به برخورد شایسته اجتماعی فرد کمک می‌کند. همچنین، شایستگی اجتماعی به رفتار جامعه‌پسند که در طیف مقابل آن رفتار ضداجتماعی قرار دارد، اطلاق می‌شود. از سوی دیگر روان‌شناسان معتقدند که هم کودکان پرخاشگر و واکنش‌ساز و هم واکنشی در مقایسه با کودکان غیردرگیر در پرخاشگری، همدردی عاطفی، مهارت‌های دیدگاه‌گیری و شایستگی اجتماعی ضعیفی دارند که این ویژگی‌ها زمینه پرخاشگری آن‌ها را تسهیل می‌کند. شواهد پژوهشی نیز نشان داده است دانش‌آموزانی که قلدری مزمنی دارند، در همه دوره‌های سنی از شایستگی اجتماعی پایین‌تری برخوردارند. شایستگی اجتماعی یک مفهوم گسترده است که توانایی

اجتماعی فرد را توصیف می‌کند و به عبارتی توانایی فرد در ایجاد و تداوم روابط رضایت‌بخش با دیگران و اجتناب از بروز رفتارهای منفی و آزار و اذیت از سوی دیگران را در بر دارد. علی‌رغم این مهم، شایستگی اجتماعی یک مفهوم مبهم است، زیرا در برگیرنده مهارت‌ها و رفتارهایی است که برای سلامت اجتماعی ضروری هستند و با سن فرد در موقعیت‌های اجتماعی مختلف تغییر می‌کند (شاهسواری و اسماعیلی، ۱۳۹۶).

در تبیین این یافته می‌توان گفت در جلسات آموزش هوش اخلاقی به فضیلت‌هایی مانند احترام، مهربانی، همدلی، خویشتن‌داری و انصاف، مسئولیت‌پذیری، صداقت، بخشش و درستکاری پرداخته می‌شود و دانش‌آموزان با لزوم این مهارت‌ها در ارتباط با دیگران آشنا می‌شوند. رعایت هر یک از این فضایل خود به تنهایی سبب بهبود چشمگیر روابط اجتماعی افراد می‌شود، به عنوان مثال کسی که در روابط خود با سایرین مهربان، بخشنده، ملاحظه‌گر و مسئولیت‌پذیر باشد و در روابط بین‌فردی خود جانب انصاف را رعایت کند، به سبب صداقت و خویشتنداری در جمع دوستان خود به عنوان فرد قابل اعتماد شناخته می‌شود و در نتیجه به لحاظ اجتماعی فرد مطلوبی برای دوستی محسوب می‌شود و اشخاص زیادی پیرامون او جمع خواهند شد. از طرفی این پژوهش فرصت‌هایی را به وجود آورده است که دانش‌آموزان به جای رفتارهای نامطلوب، رفتارهای جامعه‌پسند و مطلوب را فرا گرفته و از پیامدهای مثبت این‌گونه رفتارها بهره‌مند شوند. آشنایی این کودکان با این‌گونه مهارت‌ها موجب افزایش آگاهی و دانش اجتماعی- فرهنگی لازم جهت عملکرد اجتماعی مطلوب در موقعیت‌های اجتماعی می‌شود. همچنین یادگیری و به کار بستن موفق این مهارت‌ها در موقعیت‌های اجتماعی سبب ارائه پاسخ‌های مؤثر، از قبیل شروع و تداوم تعاملات اجتماعی، حل تعارض‌های اجتماعی، مذاکره، ابراز وجود و دیگر رفتارهای مطلوب اجتماعی از سوی این کودکان و در نهایت، رشد اجتماعی و بهبود شایستگی اجتماعی آن‌ها را به دنبال دارد.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که برای کاهش مشکلات رفتاری و افزایش شایستگی اجتماعی در کودکان، استفاده از مداخله آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه‌خوانی مؤثر می‌باشد. پژوهش حاضر محدود به جامعه و نمونه یک شهر، یک پایه تحصیلی و یک جنسیت بود که در بازه زمانی محدود اجرا شد، پیشنهاد می‌شود به منظور تعمیم‌پذیری نتایج در پژوهش‌های آتی از این مداخله آموزشی در نمونه‌های متفاوت و در سطوح سنی گوناگون استفاده شود. استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند محدودیت دیگر پژوهش حاضر بود. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی جهت انتخاب گروه نمونه پژوهشی از روش‌های نمونه‌گیری تصادفی استفاده گردد. با توجه به نتایج به دست آمده در پژوهش حاضر پیشنهاد می‌شود؛ الف) معلمان در کنار تدریس مطالب کتاب، بخشی از وقت کلاس را به آموزش راهبردهای کاهش مشکلات رفتاری و ایجاد نگرش مثبت به دانش‌آموزان در عمل به آن، اختصاص دهند. علاوه بر این، آموزش‌هایی از طریق مدارس به کمک مربیان آموزشی در اختیار والدین دانش‌آموزان قرار گیرد تا در خانه همزمان با مدارس، دانش‌آموزان با مفاهیم و تکنیک‌های مقابله با مشکلات رفتاری آشنا شوند. ب) مدارس با برگزاری دوره‌های بهبود ادراک شایستگی، زمینه ارتقاء و افزایش درگیری عاطفی، شناختی و رفتاری را در دانش‌آموزان فراهم نماید. همچنین مراکز مشاوره با برگزاری کارگاه‌هایی جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی، روانی، تحصیلی و آموزشی دانش‌آموزان را مورد توجه قرار دهند تا به‌طور مستقیم و غیرمستقیم نظام ارزشی به‌عنوان یک بعد فرهنگی و ادراک شایستگی به‌عنوان یک بعد روانشناختی زمینه را برای رشد و خودشکوفایی دانش‌آموزان فراهم کنند.

منابع

- باغبان‌پور، ر.، لیورجانی، ش. و حسینی‌نسب، س.د. (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی مبتنی بر نظریه تیمونی کمپل - کامرفورد بر خودپنداره تحصیلی و هیجانات تحصیلی دانش‌آموزان دختر دارای مشکلات رفتاری. *مجله سلامت جامعه*، ۱۶(۱)، ۶۵-۷۵.
https://chj.rums.ac.ir/article_150599.html
- تقوی، پ.، محمدپناه، ع. و چوب‌فروش‌زاده، آ. (۱۴۰۱). آموزش هوش اخلاقی و تأثیر آن بر رفتار نوع‌دوستی و پرخاشگری بر روی کودکان زیر هفت سال. *نشریه پرستاری کودکان*، ۸(۴)، ۴۹-۴۰.
https://jpen.ir/browse.php?id=613&sid=1&slc_lang=fa&ftxt=0
- حسینی، س.ع.، مشهدی، ع.، کیمیایی، س.ع. و امین‌یزدی، س.ا. (۱۴۰۱). مقایسه اثربخشی برنامه آموزش فرزندپروری ذهن آگاهانه همراه با آموزش مدیریت والدین با آموزش فرزندپروری ذهن آگاهانه و آموزش مدیریت والدین به تنهایی بر کاهش مشکلات رفتاری برونی شده و درونی شده کودکان. *مجله تحقیقات علوم رفتاری*، ۲۰(۱)، ۹۷-۸۳.
<https://rbs.mui.ac.ir/article-1-1269-fa.pdf>
- دلاور، ع. (۱۴۰۱). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: انتشارات ویرایش.
<https://www.adinehbook.com/gp/product/9646184022>

- رضاپور، ی.، خردمند، ط. و شاهدی، س. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۲(۴)، ۱-۱۲. <https://ethicsjournal.ir/article-1-879-fa.html>
- رضاپور، ی. و شاهدی، س. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه‌گویی بر بهبود حالت‌های خلقی و رفتارهای یادگیری دانش‌آموزان دختر دوره ابتدایی. *فصلنامه علمی- پژوهشی روانشناسی کاربردی*، ۲(۴۲)، ۱۹۴-۱۷۵. https://apsy.sbu.ac.ir/article_96856.html
- زارع، م. و براتعلی، م. (۱۴۰۱). تأثیر استراتژی‌های یاددهی- یادگیری مغزمحور بر شایستگی اجتماعی دانش‌آموزان پایه اول دبستان شهر اصفهان. *فصلنامه آموزش پژوهی*، ۸(۳۲)، ۷۵-۸۶. https://journals.cfu.ac.ir/article_2548.html
- گودرزی، م.م.، مهربابی‌زاده، م. و بساک‌نژاد، س. (۱۳۹۹). مقایسه سلامت عمومی، خودکارآمدی و شایستگی اجتماعی دانشجویان پسر و دختر دارای مادران شاغل و غیرشاغل. *فصلنامه علمی- پژوهشی زن و جامعه*، ۱۱(۱)، ۲۱۸-۱۹۹. https://jzvj.marvdasht.iau.ir/article_4055.html
- شاهسواری، پ. و اسماعیلی، م. (۱۳۹۶). تأثیر مداخله شکوفایی سلیگمن بر شایستگی اجتماعی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه مبتلا به اختلال اضطراب اجتماعی. *مجله دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*، ۱۸(۲)، ۵۱-۴۴. https://jsr-p.isfahan.iau.ir/article_539395.html
- قدم‌پور، ع.ا.، کلانتر، ج. و یوسفوند، لیل. (۱۳۹۷). تأثیر آموزش هوش اخلاقی به شیوه قصه‌گویی بر بخشودگی بین‌فردی دانش‌آموزان. *مجله پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۴۱، ۷۳-۸۹. https://www.jiera.ir/article_78689.html
- محمدی‌نصرآبادی، م.، علوی‌لنگرودی، س.ک.، زندوانیان، ا. و استبرقی، م. (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش ارزش‌های اخلاقی از طریق قصه‌گویی و پویانمایی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی. *مجله تفکر و کودک*، ۱۰(۲)، ۲۶۲-۲۳۹. https://fabak.ihs.ac.ir/article_8832.html
- یاسمی‌نژاد، پ.، بهروزی، ن.، بشلیده، ک. و عالیپور، س. (۱۳۹۳). تأثیر آموزش هوش اخلاقی بر مسولیت‌پذیری، همدلی هیجانی، اخلاق تحصیلی و بخشودگی بین‌فردی دانش‌آموزان دختر پایه سوم مقطع متوسطه. رساله دکتری در رشته روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز. <https://elmnet.ir/article/10773663-17879>
- Al-Adamat, A., Al-Gasawneh, J., & Al-Adamat, O. (2020). The impact of moral intelligence on green purchase intention. *Management Science Letters*, 10(9), 2063-2070. DOI: 10.5267/j.msl.2020.2.005
- Bautists, P., Cano-Escoriaza, J., Vicente Sanchez, E., Cebollero-Salinas, A., & Orejudo, S. (2022). Improving adolescent moral reasoning versus cyberbullying: An online big group experiment by means of collective intelligence. *Computers & Education*, 189, 104594. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104594>
- Hukkelberg, S., Keles, S., Ogdén, T., & Hammerstrøm, K. (2019). The relation between behavioral problems and social competence: A correlational meta-analysis. *BMC Psychiatry*, 19(354), 1-14. doi: 10.1186/s12888-019-2343-9
- Lee, J.j., & Holmes, L. (2021). Longitudinal trajectories of behavioral problems among children in out-of-home care: A systematic review. *Children and Youth Services Review*, 127, 106086. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106086>
- MacBeth, A., & Gumley, A. (2012). Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 32(6), 545-552. doi: 10.1016/j.cpr.2012.06.003
- McDaniel, B.T., & Radesky, J.S. (2018). Technoference: Parent distraction with technology and associations with child behavior problems. *Child development*, 89(1), 100-109. doi: 10.1111/cdev.12822
- Mora, P.A.F., & Coyle, Y. (2023). Storytelling in EFL primary education: Defining a sociocritical and participatory model with pre-service teachers. *Thinking Skills and Creativity*, 49, 101360. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101360>
- Nasti, C., Sangiuliano Intra, F., Palmiero, M., & Brighi, A. (2023). The relationship between personality and bullying among primary school children: the mediation role of trait emotion intelligence and empathy. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 23(2), 100359. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2022.100359>
- Rudd, A.L. (2016). *Implementation of the Bully Prevention in Positive Behavior Support (BP-PBS) Program in an Urban Elementary School*. University of South Florida. <https://core.ac.uk/download/pdf/154477667.pdf>
- Squires, K.E., Lugo-Neris, M.J., Peña, E.D., Bedore, L.M., Bohman, T.M., & Gillam, R.B. (2014). Story retelling by bilingual children with language impairments and typically developing controls. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 49(1), 60-74. doi: 10.1111/1460-6984.12044
- Tang, Y., Li, S., Ma, L., Zheng, Y., & Li, Y. (2023). The effects of mother-father relationships on children's social-emotional competence: The chain mediating model of parental emotional expression and parent-child attachment. *Children and Youth Services Review*, 155, 107227. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.107227>

